

EESTI DIFTONGID SPONTAANKÕNES

PIRE TERAS

Annotatsioon. Diftong on kahe laadilt erineva vokaali järjend, mis kuulub ühte silpi. Eesti keeles on 36 diftongi, millest vaid 3, *ai*, *ei*, *ui*, esinevad järgsilpides (v.a võõrdiftongid). Diftongi esimeseks osiseks võivad olla kõik 9 vokaali, teiseks 5. Omadiftonge on 26, millest 18 esineb nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades ja 8 ainult kolmandavärtelistes sõnades. Ainult võõrsõnades esineb 10 diftongi, mis võivad mõnikord häälduda vokaalijärjenditena. Uurimuse aluseks on eesti keele spontaanse kõne foneetilise korpuse diftongiga sõnad. Enim on korpuses sõnu, mis sisaldavad nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades esinevaid diftonge (96%), millest sagedamad on *ei*, *ea* ja *õi*. Vaid kolmandavärtelistes sõnades esinevaid diftonge on 3% ja võõrdiftonge 1%. Spontaankõnes on diftongide hääldus varieeruv. Enamik diftonge (63%) hääldub kirjepildi järgi. 4% juhtudel on ühe või teise osise vokaali laad muutunud, 5% juhtudel hääldub diftong pika monoftongina. Sageli esinevates sõnades on tavaline, et diftong hääldub lühikese monoftongina või kaob üldse (see puudutab 28% diftongiga sõnadest).

Võtmesõnad: fonoloogia, foneetika, keele varieerumine

1. Sissejuhatus

Diftongi on määratletud kahe laadilt erineva vokaali järjendina, mis kuulub ühte silpi ehk moodustab silbi tuuma (Piir 1985: 6; Eek 2008: 122). Lääne-meresoo keelte hulgast on näiteks soome keeles traditsioonilise jaotuse järgi 18 diftongi (Suomi jt 2006: 187). Karjala keeles on 20 diftongi (Ahtia 1936: 8). Idaliivi keeles on peale 14 pika diftongi, mida osiste kestussuhteid ja katket arvestades on 39, ka 2 lühikest diftongi ning 7 lühikest ja pikka triftongi (Viitso 2008: 162). Vadja keele Vaipoolle murdes on diftongideks loetud ligi 30 vokaaliühendit¹, kuid nende hulgas on ka selliseid, mille osised jäävad kahte eri silpi (Viitso 2008: 201). Põhjavepsa murrakutes on

¹ Paul Ariste on oma eestikeelses vadja keele grammatikas nimetanud 18 rõhulise silbi diftongi, aga ingliskeelses grammatikas on ta neile lisanud veel 6 (vt Ariste 1948: 7, 1968: 3).

kokku 10 diftongi (Viitso 2008: 212), keskvepsa murrakutes 8 diftongi² (Zaiceva 1981: 41–42).

Eesti diftongides esinevad kõik 9 vokaali, *i, ü, u, e, õ, õ, o, ä, a*, diftongi esimese osisena, teiseks osiseks on neist 5: *i, u, e, o, a*. Kui kõik kombinatsioonid oleks olemas, oleks diftonge kokku 40, kuid kuna 4 neist puudub, on esisilbidiftonge 36. Kõik diftongid on toodud tabelis 1 (vt ka Asu, Teras 2009). Järgsilpides tuleb ette vaid 3 diftongi: *ai, ei, ui* (v.a võõrdiftongid), kusjuures *i* on neis kas mitmuse tunnuse või kuulub ülivõrde tunnuse *-im* koosseisu.

Tabel 1. Eesti keele diftongid³

Vokaal	a	e	i	o	u
a		ae	ai	ao	au
e	ea		ei	eo	(eu)
i	(ia)	(ie)		(io)	iu
o	oa	oe	oi		ou
u	(ua)	(ue)	ui	(uo)	
õ	õa	õe	õi	õo	õu
ä	—	äe	äi	äo	äu
ö	öa	öe	öi	—	—
ü	(üa)	(üe)	üi	(üo)	—

Diftongid, mille teiseks osiseks on *i* (või ka *i*-st kujunenud *e*) ja *u*, on algupärased diftongid⁴. Need aga, mille teiseks osiseks on *a, e, o*, on hilistekkelised diftongid, mis on kujunenud laadivahelduse tulemusel või pärinevad hilistest laensõnadest. (Kettunen 1917: 78–80; Kask 1972: 135) Andrus Saareste (vt Albert Saareste 1929) on leidnud, et hilisdiftongid võivad olla hääldatud silbipiiriga ja et võrreldes samasuguste pärisdiftongidega, mille esimene osis on ülilühike, on hilisdiftongide esimene osis pikem (vrd nt *õde* : **õel**, **õel** : *õela*; *pood* : **poega**, *poeg* : **poega**).

² Nii põhjavepsa kui ka keskvepsa murrakute käsitlustes on loetud diftongidega tihedalt kokku kuuluvaks ka *ī* ja *ū*, mida on transkriptsioonis märgitud ka kujul *ij* ja *uy* (vt Viitso 2008: 212; Zaiceva 1981: 41).

³ Omadiftongid teise- ja kolmandavätelistes sõnades on antud poolpaksus kirjas, omadiftongid ainult kolmandavätelistes sõnades on tavakirjas ning võõrdiftongid – sulgudes.

⁴ Praeguste *i*-diftongide teiseks osiseks on algselt olnud kas *i* või *ü* (Kettunen 1917: 78, 80; Kask 1972: 135).

Eesti diftongid jagatakse tavaliselt oma- ja võõrdiftongideks. Oma-diftonge on erinevate liigituste järgi 25 või 26 ning võõrdiftonge vastavalt 11 või 10 (vt nt Piir 1985⁵; Eek, Meister 1999; Viitso 2003⁶; Eek 2008; Asu, Teras 2009). Selline väike erinevus tuleneb eelkõige diftongi *üi* käsitlemisest, sest see ei esine omadiftongina kirjutatud tekstis⁷, kuid tuleb ette häälduses, kui pikale *üü*-le järgneb järgmises silbis *a* või *e* (nt *hüüe* [hüjje], *müüa* [müija]). Ilmselt just kirjapildist tulenevalt või selle tõttu, et hääldus [*üi*] loetakse pika *üü* kontekstist tulenevaks allofooniks, on osas käsitlustes see diftong liigitatud võõrdiftongide alla (vt nt Eek, Meister 1999; EKG I: 105).

26 omadiftongist esineb 18 nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades ja 8 ainult kolmandavärtelistes sõnades. Ainult võõrsõnades esineb 10 diftongi, mis võivad mõnikord häälduda kahte eri silpi kuuluva vokaali järjendina (Eek, Meister 1999). Võõrdiftong jääb tavaliselt rõhuta esisilpi, kuid nt *eu* ja *uo* võivad esineda ka rõhulises silbis (nt *euro*, *neuron*, *fluor* : *fluori* sg gen).

Eesti esisilbi diftongide laadi akustiliselt analüüsinud Hille Piir on leidnud (1985), et diftongi esimese osisena esinevate vokaalide laad on palju varieeruvam kui vastavate isoleerituna hääldatud vokaalide laad. Viimased üksteisega ei kattu hoolimata häälduse mõningasest varieerumisest, samas kui diftongi esimeseks osiseks olevad vokaalid kattuvad üksteisega osaliselt. Teise osisena esinevate vokaalide häälduses esineb veel ulatuslikum varieerumine, nii et 5 vokaali täidavad kõigi esimese osisena esinevate vokaalide F1 vs. F2 hääldusruumi. Nii haaravad teise osisena esinevad vokaalid enda alla ka nende esimeste osiste ala, mis ei saa teise osisena esineda: *a* > *a* + *ä*; *e* > *e* + *ö*, *õ*, *ü*; *i* > *i* + *ü*, *e*, *ö*; *o* > *o* + *õ*, *u* > *u*⁸ (Piir 1985: 54). Piir on oma uurimuses nentunud, et vokaalid

⁵ Hille Piir (1985: 7, tabel 1) nimetab 11 võõrdiftongi, kuid mõne neist (*ao*, *eo*, *eu*) on ta nimetanud ka omadiftongide hulgas, mida mainitud tabelis on 28. 3-st topeletsitatud diftongist peaks *eu* kuuluma pigem siiski võõrdiftongide hulka. Võõrdiftongidest on tabelis nimetamata *uo*, mis on toodud hoopis teise- ja kolmandavärtelistes sõnades esinevate omadiftongide all.

⁶ Tiit-Rein Viitso (2003: 22, tabel 10) omadiftongide loendist, kus *üi* on loetud omadiftongide hulka, puudub siiski diftong *õo*, mistõttu loendis on 35 diftongi. Samas on *õo* olemas Viitso 2008: 185 omadiftongide tabelis.

⁷ ÕS 2006-st võib siiski leida hüüdsõna *ptüi*.

⁸ Kuna praegusel juhul on tegemist ainult F1 vs. F2 hääldusruumiga, aga labiaalvokaalide eristamisel vastavatest illabiaalvokaalidest on oluline ka F3 väärtus, siis

mõjutavad üksteist diftongi sees, aga ei ole siiski vaadanud lähemalt, kuidas selline varieerumine diftongi osisvokaalide laadis muudab diftongi laadi tervikuna ja missuguseid hääldusvariante diftongid selle tõttu saavad.

Osa diftongide laadi on analüüsinud ka Ilse Lehiste (1970)⁹, kes pööras peale laadi tähelepanu ka vokaalide kestusele. Selgus, et diftongi esimeste osiste laad on lähedasem vastavate lühikeste monoftongide laadile kui pikkade omale. Teise osisena esinenud vokaalide laadi analüüsimisel eristas Lehiste üksteisest teise- ja kolmandavärteliste sõnade diftongid. Ta leidis, et kolmandavärteliste sõnade diftongi teise osisena esinenud *i* ja *u* sarnanevad laadilt pigem pikkade monoftongidega, kuid *a* ja eriti *e* puhul sellist tendentsi ei olnud. Teisevärteliste sõnade diftongide teised osised erinesid laadilt palju vastavatest pikkadest monoftongidest.

Käesoleva artikli üks eesmärk on uurida, milline on eesti diftongide esinemissagedus spontaankõnes. Võib oletada, et kuna enim on nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades esinevaid diftonge, on ka nende esinemissagedus kõnes suurim. Laadivahelduse teel tekkivate diftongide esinemissagedus on arvatavasti väiksem või siis võib mõni neist diftongidest puududa. Võib ka arvata, et võõrdiftonge, mida on teistest diftongidest vähem, esineb kõnes harvem või ei esine mõnd seal üldse. Teine eesmärk on vaadata, missugused tendentsid leiavad aset diftongide häälduse varieerumises ja mis võivad olla varieerumise põhjused.

2. Materjal ja meetod

Materjal on kogutud eesti keele spontaanse kõne foneetilisest korpusest¹⁰, kus kogumishetkel (2011. aasta alguses) oli kõnematerjali kogukestusega 28 tundi kokku 35 keelejuhilt¹¹. Korpus on märgendatud mitmel keele-
tasandil (sõna-, hääliku-, silbi-, kõnetakti- ja lausungitasand). Käesolevas

---

võib oletada, et mõnel juhul ei muutu siiski illabiaalvokaal keeleselja tõusuastme järgi teise klassi kuuluvaks labiaalvokaaliks (nt *e* > *ü*, *i* > *ö*). Vokaali *e* puhul on Piir jätnud märkimata selle osalise kattumise vokaaliga *ä*.

⁹ Analüüsitud diftongid olid *ai*, *ei*, *ui*, *au*, *eu*, *iu*, *ae*, *ea* (Lehiste 1970: 539) ehk siis vokaalide *a*, *e*, *i*, *u* võimalikud kombinatsioonid (v.a kõik võõrdiftongid peale *eu*).

¹⁰ Korpus asub aadressil <http://www.murre.ut.ee/foneetikakorpus/> (15.01.2012).

¹¹ Käesolevas töös ei ole materjali analüüsimisel pööratud tähelepanu häälduse varieerumisele keelejuhiti, st et ei saa öelda, missugune osa võib varieerumises olla keelejuhi taustal. Edaspidi oleks siiski võimalik mõne siin esile tuleva hääldusvariandi puhul uurida lähemalt, kas sellel võib olla seos keelejuhtide taustaga.

uurimuses kasutati neist sõna- ja häälikutasandit. Sõnatasandil on sõnad kirjutatud eesti keele ortograafia kohaselt. Häälikutasandi märgenduses on kasutatud SAMPA-t (*Speech Assessment Methods Phonetic Alphabet*¹²), mis on arvutile kohandatud variant rahvusvahelisest foneetilisest tähestikust. Transkribeerimisel lähtusid märgendajad kuulmismuljest ja vajaduse korral ka akustilisest analüüsist (nt spektrogrammilt, põhitoonikontuurist saadud info), sest märgendamine toimus programmiga Praat¹³. Vokaalilaadi muutumise märkimisel esines transkriptsioonides kohati varieerumist. Näiteks oli *i* ja *u* madaldumine märgitud tavaliselt madaldumist tähistava märgiga, aga kohati vastava keskkõrge vokaaliga. Sellised märgendusvariandid on loetud sama hääldusvariandi alla kuuluvateks.

Sõnatasand võimaldas leida diftongiga sõnad (siin on käsitletud sõnu, kus diftong esineb esisilbis). Häälikutasandi põhjal sai uurida, kuidas eri diftongid on tegelikult hääldatud. Näitesõnad ei ole esitatud järgnevalt siiski mitte transkribeerituna, vaid lihtsustatud kirja pildis (nt kui vokaal on kõrgenenud, siis on see tähistatud vastava kõrge vokaaliga, või kui eespoolseks muutunud, siis vastava eesvokaaliga).

3. Diftongide esinemissagedus spontaankõnes

Spontaanse kõne foneetilises korpuses oli materjali kogumise hetkel 14 563 diftongiga sõna. Tabelis 2 on antud diftongide esinemine absoluutarvudes ja tabelis 3 protsentidena arvatuna diftongiga sõnade koguarvust.

Tabel 2. Diftongiga sõnad eesti keele spontaanse kõne foneetilises korpuses (absoluutarvud)

Vokaal	a	Arv	e	Arv	i	Arv	o	Arv	u	Arv	Kokku
a			ae	438	ai	685	ao	91	au	437	1651
e	ea	2726			ei	3423	eo	96	(eu)	29	6274
i	(ia)	22	(ie)	5			(io)	3	iu	74	104
o	oa	21	oe	168	oi	172			ou	4	365
u	(ua)	0	(ue)	0	ui	1656	(uo)	0			1656
õ	õa	0	õe	196	õi	2439	õo	1	õu	247	2883
ä	—	—	äe	305	äi	1095	äo	25	äu	0	1425
ö	öa	0	öe	154	öi	14	—	—	—	—	168
ü	(üa)	0	(üe)	0	üi	37	(üo)	0	—	—	37
Kokku		2769		1266		9521		216		791	14563

¹² SAMPA kohta vt <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/> (15.01.2012).

¹³ Vt selle kohta <http://www.praat.org/> (15.01.2012).

Tabel 3. Diftongiga sõnad eesti keele spontaanse kõne foneetilises korpuses (protsent kõigist diftongiga sõnadest)

Vokaal	a	%	e	%	i	%	o	%	u	%	Kokku
a			ae	3,0	ai	4,7	ao	0,6	au	3,0	11,3
e	ea	18,7			ei	23,5	eo	0,7	(eu)	0,2	43,1
i	(ia)	0,2	(ie)	0,03			(io)	0,02	iu	0,5	0,7
o	oa	0,1	oe	1,2	oi	1,2			ou	0,03	2,5
u	(ua)	0,0	(ue)	0,0	ui	11,4	(uo)	0,0			11,4
õ	õa	0,0	õe	1,3	õi	16,7	õo	0,01	õu	1,7	19,8
ä	—	—	äe	2,1	äi	7,5	äo	0,2	äu	0,0	9,8
ö	õa	0,0	õe	1,1	õi	0,1	—	—	—	—	1,2
ü	(üa)	0,0	(üe)	0,0	üi	0,3	(üo)	0,0	—	—	0,3
Kokku		19,0		8,7		65,4		1,5		5,4	100,0

Kuna suurem osa diftonge on sellised, mis esinevad nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades, siis on neid ka korpuses enim (96%)¹⁴. Diftongide hulgast puudub *äu*, mis esineb enamasti vaid onomatopoeetilistes sõnades. Laadivahelduse teel tekkinud vaid kolmandavärtelistes sõnades esinevaid diftonge on kõigist diftongidest 3%¹⁵. Neist 8 diftongist on korpuses esindatud 6 (puuduvad *õa* ja *õa*, millest esimene esineb üksikutes sõnades ja viimane siinkirjutajale teadaolevalt vaid kahes sõnas: *lõõg* : *lõa*, *lõastama*). Vaid võõrsõnades ette tulevaid diftonge on kõigist diftongidest 1% (10 diftongist on korpuses esindatud vaid 4: *ia*, *ie*, *io*, *eu*).

Ootuspäraselt on enim *i*-lõpulisi diftonge (65%), mis on kõik omadiftongid. Pea kõik *u*-lõpulised diftongid on omadiftongid ja neid diftonge sisaldavaid sõnu on 5,4%. *e*-lõpulisi diftonge on 8,7%, millest suurem osa (7,6%) esineb nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades. *õe*-diftongi näited on eelkõige verbi *üttelema* vormid. Suhteliselt sage on ka omadiftong *ea* (19%), aga muid *a*-lõpulisi diftonge esineb korpuses harva või ei esine üldse. *o*-lõpulised diftongid, mis on omadiftongidena ainult kolmandavärtelises sõnades ja lisaks võõrsõnades (viimastest on korpuses esindatud ainult *io*), on väiksema esinemissagedusega (1,5%).

¹⁴ Siia hulka on arvatud ka omadiftongid, mis esinesid võõrsõnades (peamiselt rõhulises, kuid *au* ka rõhutus silbis: *glaukoom*, *traumeerida*). Peatükis 4 on nende diftongide hääldust vaadatud lahus omadiftongidest (vt osa 4.3).

¹⁵ Siia hulka on arvatud ka võõrsõnades peamiselt rõhutus silbis esinenud *eo*, nt *geograafia*, *teoreem*, *teoreetiline*. Peatükis 4 on selle diftongi hääldust käsitletud siiski omadiftongidest lahus, koos võõrdiftongidega (vt osa 4.3).

4. Diftongide häälduse varieerumine spontaankõnes

Diftongid ei hääldu siiski mitte alati nii, nagu need on kirjutatud, mistõttu vaatasin transkriptsioonile tuginedes, missugune varieerumine diftongide häälduses toimub ning mis võib sellisele varieerumisele kaasa aidata. Võõrsõnades või võõrnimedes esinenud omadiftongide hääldust olen käsitlenud koos võõrdiftongidega.

4.1. Nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades esinevate diftongide häälduse varieerumine

Nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades esinevate diftongide häälduse varieerumisest annab ülevaate tabel 4. Neist diftongidest ei esinenud korpuses diftongi *äu*.

Tabel 4. Nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades esinevate diftongide hääldus

Diftong	Muutumata		Laadi- muutus		Monoftongis- tunud		Lühenenud või kadunud		Kokku
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	
ea	1655	60,7	146	5,4	134	4,9	791	29,0	2726
ae	290	66,2	34	7,8	80	18,3	34	7,8	438
oe	152	90,5	15	8,9	1	0,6			168
õe	153	78,1			18	9,2	25	12,8	196
äe	49	16,1			213	69,8	43	14,1	305
ai	561	85,5	31	4,7	6	0,9	58	8,8	656
ei	1915	56,9	35	1,0	123	3,7	1295	38,5	3368
oi	164	95,3	4	2,3	1	0,6	3	1,7	172
ui	739	44,7	48	2,9	4	0,2	861	52,1	1652
õi	1639	67,2	44	1,8	57	2,3	699	28,7	2439
äi	792	72,3	125	11,4	43	3,9	135	12,3	1095
õi	12	85,7	1	7,1			1	7,1	14
üi	34	91,9			2	5,4	1	2,7	37
au	372	92,8	15	3,7	3	0,7	11	2,7	401
iu	26	35,1					48	64,9	74
ou	4	100,0							4
õu	229	92,7			4	1,6	14	5,7	247
Kokku	8786	62,8	498	3,6	689	4,9	4019	28,7	13992

Neist sõnadest 63% puhul on diftong hääldatud nii, et vokaalide laad ei ole muutunud. Ühe või teise vokaali laad on assimilatsioonitulemusel muutunud 3% hääldusjuhtudel, kuid diftong hääldub sel juhul siiski diftongina. Võrreldes teiste diftongidega esineb vokaalide laadi muutust enim diftongi *äi* puhul, kus eelkõige kas teine osis madaldub või esimene kõrgeneb. Siin võib assimileerimist soodustada keeleselja tõusuastme suur erinevus nende kahe vokaali hääldamisel. Vokaali laadi muutused on järgmised: esimese osise kõrgenemine¹⁶ (nt *teatrist* > *tiatrist*, *koer* > *kuer*, *käisime* > *keisime*), esimese osise madaldumine (nt *ei* > *äi*), esimese osise eespoolsemaks muutumine (nt *praegu* > *präegu*, *kui* > *küi*), teise osise madaldumine (nt *aega* > *aäga*, *soe* > *soä*, *ainult* > *aenut*, *toimub* > *toemb*, *võivad* > *võevad*, *käivad* > *käevad*, *kõide* > *kõede*, *laulab* > *laolab*). Diftongi ühe või teise vokaali laadi muutus ei puuduta vokaale, mis on laadilt lähedased (nt diftongis *üi* on mõlemad vokaalid kõrged eesvokaalid, diftongis *ou* ümarvokaalid) või milles laadimuutus toob pigem kaasa diftongi monoftongistumise (nt *õe* ja *äe*).

5% hääldusjuhtudel on diftong sõnas muutunud pikaks monoftongiks. Diftongi *äe* monoftongina hääldamisele eesti ühiskeeles on juba varemgi tähelepanu juhitud (vt nt Saaber 1920: 27; Ariste 1953: 68). Korpuse hääldusnäidete puhul tuleb monoftongistumist ette 70%-s *äe*-diftongiga sõnades (nt *käes* > *kääs*, *päeval* > *pääval*, *näed* > *nääd*). Diftongi *ea* puhul on tavalisim monoftongistumine *ää*-ks (nt *peale* > *pääle*, *seal* > *sääl*). Diftongi *ae* puhul esineb monoftongistumist peamiselt ainult sõnas *praegu* > *präägu*. Diftong *õe* hääldub *õõ*-na (nt *tõesti* > *tõõsti*, *tõeline* > *tõõline*), *õõ*-na võis häälduda ka *õi* (nt *võib-olla* > *võõbola*, *võimalik* > *võõmalik*). Diftong *ei* hääldub *ee*-na (nt *teine* > *teene*, *seinal* > *seenal*). Diftong *äi* hääldub monoftongistudes eelkõige *ää*-na (nt *näiteks* > *nääteks*, *käib* > *kääb*), harvem ka *ee*-na (nt *käisin* > *keesin*). Muude diftongide puhul esineb monoftongistumist suhteliselt harva.

Diftongide lühenemist või kadumist (29% kõigist hääldusjuhtudest) tuleb ette eelkõige sagedates sõnades. Näiteks diftong *iu* esineb sellistes kõnekeelsetes asesõnades nagu *siuke* ja *niuke*, mis häälduvad aga pigem *suke*, *nuke*. Diftong *ui* hääldub harva diftongina sõnas *kui*, mis hääldatakse pigem *ku*. Samasugune lühenemine toimub ka nt sõnades *kuidas* > *kudas*, *muidugi* > *mudugi* ~ *mud'ugi*, *muidu* > *mudu* ~ *mud'u* jm. Diftongi

¹⁶ Esimese osise kõrgenemisele diftongides *ea* ja *oe* on varemgi tähelepanu juhitud (vt nt Saaber 1920: 26; Ariste 1953: 68).

ei lühenenud variantidest moodustavad suure osa variandid eitussõnast *ei*, mis enamasti hääldub kas *e* või *i*. Diftong *ea* kaldub lühenema monoftongiks sellistes sagedates sõnades nagu *peab* > *peb* ~ *päb* ~ *pab* jms (sama ka *pean*, *pead*, *peaks*), *peal* > *päl* ~ *pel* ~ *põl* jms (sama ka *peale*, *pealt*), *seal* > *säl*, *sel* (sama ka *sealt*) jne. Diftong *õi* lüheneb monoftongiks sellistes sõnades nagu *kõige* > *kõge*, *kõik* > *kõkk*, *või* > *võ*, *ve*, *vä*, *võib* > *võb* (sama ka *võid*, *võiks*, *võib-olla* jms). Diftong *äe* hääldub enamasti küll pika monoftongina, kuid võib häälduda ka lühikesena, nt *päev* > *päv*, *näed* > *näd*. Lühenemist esineb ka *õe* puhul, nt *tõesti* > *tõsti*. Mingil määral esineb diftongi lühenemist ka *äi* puhul, nt *käisime* > *käsime* (ka muud verbi *käima* vormid), *näiteks* > *näteks*, *täitsa* > *tätsa* jne. Muude diftongide puhul esineb lühenemist või kadumist vähem.

4.2. Ainult kolmandavätelistes sõnades esinevate diftongide häälduse varieerumine

Ainult kolmandavätelistes sõnades esinevate diftongide häälduse varieerumine on toodud tabelis 5. Neist diftongidest ei esinenud korpusel diftonges *õa* ja *õä*.

Tabel 5. Ainult kolmandavätelistes sõnades esinevate diftongide hääldus

Diftong	Muutumata		Monoftongistunud		Lühenenud või kadunud		Kokku
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	
oa	19	90,5	2	9,5			21
õe	84	54,5	45	29,2	25	16,2	154
ao	76	83,5	10	11,0	5	5,5	91
eo	77	98,7	1	1,3			78
õo	1	100,0					1
äo	20	80,0	3	12,0	2	8,0	25
Kokku	277	74,9	61	16,5	32	8,6	370

Võrreldes eelmise rühma omadiftongidega kalduvad need diftongid häälduma eelkõige diftongidena, st diftong on säilinud diftongina ligi 75% hääldusjuhtudel¹⁷.

¹⁷ Varem on viidatud esimese osise kõrgenemisele diftongides *oa*, *eo*, *õe*, *õä* (viimast korpusel ei esinenud) (Saaberik 1920: 26; Ariste 1953: 68). Korpusel ei olnud nendes diftongides siiski kõrgenemist märgitud.

Mingil määral esineb nende diftongide puhul siiski ka assimileerumist pikaks monoftongiks (17% hääldusjuhtudest). Tavalisim on see diftongi *öe* puhul. Korpuses puudutab selline hääldus siiski ainult verbi *ütleva* vorme (nt *öelda* > *öölda*, *öelnud* > *öölnud* jne)¹⁸. Diftongi *ao* monoftongistumine *aa*-ks käib eelkõige sõna *jaoks* hääldusvariantide kohta, millest rohkem esineb varianti *jaaks*. Muude diftongide puhul esineb pika monoftongina hääldamist suhteliselt harva.

Nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades esinevate diftongidega võrreldes tuleb ainult kolmandavärtelistes sõnades esinevate diftongide puhul lühenemist või kadumist ette palju vähem (9% hääldusjuhtudest, eelmises rühmas 29%). Lühenemine puudutab teistest rohkem diftongi *öe* (seda jällegi verbi *ütleva* vormides, nt *öeldes* > *öldes*, *öelda* > *ölda*), aga mõnel korral ka diftongi *ao* (jällegi sõnas *jaoks* > *jaks*) ja kahel korral diftongi *äo* (*töenäoliselt* > *töenäst*, *tõnas*).

4.3. Võõrsõnades ja võõrnimedes esinevate diftongide häälduse varieerumine

Võõrsõnades (või tsitaatsõnades, nt *mail*) ja võõrnimedes (nt *Haifa*, *Leonardo*) esineb nii omadiftonge kui ka 10 võõrdiftongi, millest korpuses oli esindatud vaid 4. Tabelis 6 on toodud diftongide hääldus rühmistes ja tabelis 7 rõhututes silpides.

Nii võõrsõnade rühmistes kui ka rõhututes silpides kalduvad diftongid häälduma eelkõige diftongidena (vastavalt 77% ja 85% kõigist hääldusjuhtudest).

Paari diftongi puhul tuleb ette ka osiste laadimuutust, kuid diftong hääldub siiski diftongina (nt rõhulised *dialog* > *dealoog*, *disainivad* > *disaenivad*, rõhutatud *diakroonilist* > *deakroonilist*, *pioneere* > *peoneere*).

Näited, kus rõhulise silbi diftongi *ei* hääldatakse pika monoftongina, on kõik sõna *okei* hääldusvariandi *okee* kohta.

---

¹⁸ Diftongi *öe* hääldamist pika *öö*-na ka ühiskeeles (nii nagu *äe* hääldamistki pika *ää*-na) on märganud juba eelmise sajandi alguses nt Andrus Saareste (vt Saaberik 1920: 27). Paul Ariste (1953: 68) on pidanud sellist hääldamist korrektse eesti keele seisukohalt isegi ebaõigeks.

Tabel 6. Diftongide hääldus võõrsõnade ja võõrnimedele rõhulistes silpides

Diftong	Muutumata		Laadimuutus		Monoftongis- tunud		Lühenenud		Kokku
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	
(ia)	7	41,2	10	58,8					17
(ie)							4	100,0	4
ai	27	93,1	2	6,9					29
ei	35	63,6			7	12,7	13	23,6	55
ui	4	100,0							4
eo	2	100,0							2
au	32	100,0							32
(eu)	10	100,0							10
Kokku	117	76,5	12	7,8	7	4,6	17	11,1	153

Tabel 7. Diftongide hääldus võõrsõnade ja võõrnimedele rõhututes silpides

Diftong	Muutumata		Laadimuutus		Lühenenud		Kokku
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	
(ia)	3	60,0	2	40,0			5
(ie)	1	100,0					1
eo	16	100,0					16
(io)	2	66,7	1	33,3			3
au	4	100,0					4
(eu)	15	78,9			4	21,1	19
Kokku	41	85,4	3	6,3	4	8,3	48

Selle kohta, et rõhulise silbi diftong hääldatakse lühikese monoftongina, annab näite jällegi sõna *okei*, mis hääldub *oke*, aga ka sõna *hierogliüif* hääldusvariant *hiroglüüf*¹⁹. Rõhutus silbis puudutab lühenemine diftongi *eu* hääldust sõnas *Euroopa* > *eroopa*.

5. Kokkuvõte

Eesti keele spontaanse kõne foneetilises korpuses oli kogumise hetkel (2011. aasta alguses) 14 563 diftongiga sõna. 99% sõnadest sisaldas oma-diftongi ja 1% võõrdiftongi. Eesti keele 26 omadiftongist esines korpuses 23 ja 10 võõrdiftongist 4.

¹⁹ Mainitud sõna ja selle vormid esinesid küll ainult ühel keelejuhil, st tegemist võib olla individuaalse hääldusharjumusega.

Spontaankõnes on diftongide hääldus mingil määral varieeruv. Häälduse varieerumist põhjustab eelkõige assimilatsioon. 63% diftongiga sõnade puhul võib öelda, et neis hääldus diftong kirja pildi järgi. Osalise assimilatsiooni tulemusena võib muutuda diftongi esimese või teise osise laad, kuid diftong hääldub siiski diftongina. Selline hääldus puudutas 4% kõigist diftongiga sõnadest, millest enamik sisaldas nii teise- kui ka kolmandavärteliste sõnades esinevat omadiftongi, aga ka võõrdiftongi *ia*. Teiste diftongidega võrreldes esines osalist assimileerumist suhteliselt palju diftongi *äi* puhul. Täieliku assimilatsiooni tulemusel hääldub diftong pika monoftongina. Sellist laadimuutust tuli ette 5%-s diftongiga sõnades. Enim esines monoftongistumist *e-lõpuliste omadiftongide äe, öe, ae ja õe* häälduses. Üsna tavaline on spontaankõnes ka diftongi lühenemine monoftongiks (või lühenemise tulemusel ka kadumine), kuid see tendents puudutab eelkõige omadiftonge sagedates mittetäistähenduslikes sõnades või rõhutuna hääldatud sõnu täistähenduslikes liitsõnades. Lühenemine oligi eelkõige seotud omadiftongidega, mis esinevad nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades. 28%-l kõigist diftongiga sõnadest oli diftong lühenenud.

Kirjandus

- Ahtia, Edvard Vilhelm 1936.** Karjalan kielioppi. Äänne- ja sanaoppi. Suojärvi: Karjalan Kansalaisseura.
- Ariste, Paul 1948.** Vadja keele grammatika. (= Nõukogude soome-ugri teadused 9.) Tartu: RK Teaduslik Kirjandus.
- Ariste, Paul 1953.** Eesti keele foneetika. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Ariste, Paul 1968.** A grammar of the Votic Language. (= Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 68.) Bloomington: Indiana University, The Hague: Mouton & Co.
- Asu, Eva Liina, Pire Teras 2009.** Illustrations of the IPA: Estonian. – Journal of the International Phonetic Association 39 (3), 367–372.
- Eek, Arvo 2008.** Eesti keele foneetika I. Tallinna Tehnikaülikool, Küberneetika Instituut. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.
- Eek, Arvo, Einar Meister 1999.** Estonian speech in the BABEL multilanguage database: Phonetic-phonological problems revealed in the text corpus. – Proceedings of the Fourth Linguistics and Phonetics Conference (LP'98). Vol II. Ed. Osamu Fujimura, Brian D. Joseph, Bohumil Palek. Prague: The Karolinum Press, 529–546.

- EKG I** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Peatoim. Mati Erelt, toim. Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Kask, Arnold 1972.** Eesti keele ajalooline grammatika. [1]. Häälikulugu. Teine trükk. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder.
- Kettunen, Lauri 1917.** Viron kielen äännehistorian pääpiirteet. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehiste, Ilse 1970.** Diphthongs versus vowel sequences in Estonian. – Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences: held at Prague 7-13 september 1967. Ed. Bohuslav Hála, Milan Romportl, Přemysl Janota. Academia Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences, 539–544.
- Piir, Hille 1985.** Acoustics of the Estonian diphthongs. – Estonian Papers in Phonetics 1982–1983, 5–103.
- Saaberk, A. 1920.** Tegeliku eesti foneetika alged. Tallinn.
- Saareste, Albert 1929.** N. n. hilisdiftongidest. – Eesti Keel 1-2, 1–8.
- Suomi, Kari, Juhani Toivanen, Riikka Ylitalo 2006.** Fonetikaan ja suomen äänneopin perusteet. Helsinki: Gaudeamus.
- Zaiceva 1981** = Мария И. Зайцева. Грамматика вепского языка. Фонетика и морфология. Академия Наук СССР. Карельский филиал. Институт языка, литературы и истории. Ленинград: Наука.
- Viitso, Tiit-Rein 2003.** Phonology, morphology and word formation. – Estonian Language. Ed. Mati Erelt. (= Linguistica Uralica. Supplementary series 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers, 9–92.
- Viitso, Tiit-Rein 2008.** Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, Eesti Keele Instituut. Tartu, Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2006** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Estonian diphthongs in the spontaneous speech

Pire Teras

Diphthongs have been defined as sequences of two qualitatively different vowels which belong to the same syllable. There are 36 diphthongs in Estonian. Three of them /ai, ei, ui/ occur in the non-initial syllable. All nine Estonian vowels /i ü u e ö õ o ä a/ can appear as the first component and only five of them /a e i o u/ as the second component of a diphthong. The diphthongs are usually classified into two groups: own and foreign diphthongs. There are 26 own diphthongs, which occur in native and loanwords, and 10 foreign diphthongs. 18 own diphthongs occur both in quantity 2 (Q2) and quantity 3 (Q3) words. 8 own diphthongs that have arisen as a result of quality alternation occur only in Q3 words. Foreign diphthongs are primarily in the unstressed first syllable and can sometimes be pronounced with syllable boundary. In the phonetic corpus of Estonian spontaneous speech the majority of diphthong words (96%) contained own diphthongs occurring both in Q2 and Q3 words. 3% of analysed words contained own diphthongs occurring only in Q3 words and 1% of diphthongs were foreign diphthongs. The most frequent diphthongs were *ei, ea, õi*. 63% of diphthongs were pronounced as written. In the 4% of cases there was a quality change in the case of the first or second component. In the 5% of words containing diphthong, the diphthong was pronounced as a long monophthong. Monophthongization concerned only own diphthongs (most of all diphthongs ending in *e*). In the case of own diphthongs occurring in frequent (synsemantic) words it was usual that diphthong was shortened to a short monophthong or even completely lost.

Pire Teras

suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten
ja kirjallisuuksien laitos
Helsingin yliopisto
Fabianinkatu 33
00014 Helsinki

eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
pire.teras@ut.ee